

Araştırma Makalesi / Research Article

Ticari Dışa Açıklık, Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Seçilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinden Kanıtlar*Trade Openness, Economic Growth, and Foreign Direct Investments: Evidence from Selected Middle Eastern and North African Countries*Selin DİNÇER ¹

Geliş/Received: 18/02/2025

Kabul/Accepted: 16/04/2025

Öz

Uluslararası ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin önemli katalizörleri olarak kabul edilmektedir. Küreselleşen ekonomilerde DYY ve uluslararası ticaret, rekabeti artırmakta, uluslararası piyasalarda teknoloji transferini kolaylaştırmakta ve ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Bu noktada, kalkınma sürecinin kilit bileşenleri olarak ticaret ve DYY, dünyanın birçok ülkesinde ekonomik büyümeye giderek daha önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışma, seçilmiş on Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkesinde (Cezayir, Mısır, İsrail, Lübnan, Fas, Suudi Arabistan, İran, Libya, Malta ve Tunus) ticari dışa açıklık ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel ARDL yöntemi ile incelemeyi amaçlamaktadır. Veri kısıtı nedeniyle on MENA ülkesi analize dâhil edilmiştir. Analiz 1990-2023 dönemini kapsamaktadır. Ekonomik büyüme bağımlı değişken, ticari dışa açıklık, gayrisafi sabit sermaye yatırımı ve DYY ise bağımsız değişkenler olarak modelde kullanılmıştır. Bulgular, seçilmiş MENA ülkelerinde uzun vadede ticari dışa açıklık ve DYY'de meydana gelen artışın ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymaktadır. Bulgulardan hareketle MENA ülkelerinde ticari dışa açıklık ve DYY'nin ekonomik büyümeyi teşvik etmede etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticari dışa açıklık, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırım, MENA ülkeleri.

Abstract

International trade and Foreign Direct Investment (FDI) are recognised as important catalysts of economic growth, especially in developing countries. In globalising economies, FDI and international trade increase competition, facilitate technology transfer in global markets, and promote economic growth. At this point, trade and FDI as key components of the development process are making increasingly significant contributions to economic growth in many countries of the world. This study aims to examine the impact of trade openness and FDI on economic growth in ten selected Middle East and North Africa (MENA) countries (Algeria, Egypt, Israel, Lebanon, Morocco, Saudi Arabia, Iran, Libya, Malta, and Tunisia) using the panel ARDL method. Ten MENA countries are included in the analysis due to data limitations. The analysis covers the period 1990-2023. Economic growth is used as the dependent variable, while trade openness, gross fixed capital investment, and FDI are used as independent variables in the model. The findings reveal that the increase in trade openness and FDI increases economic growth in selected MENA countries in the long run. Based on the findings, it is determined that trade openness and FDI are effective in promoting economic growth in MENA countries.

Keywords: Trade openness, economic growth, foreign direct investment, MENA countries.

1. GİRİŞ

Ticari açıklık, ihracat ve ithalat faaliyetleri ile bir ülkenin dış ticarete ne kadar entegre olduğunu göstermektedir. Serbest ticaret, rekabetçi ortam yaratmakta, ülkelerin daha verimli üretim yapmalarını sağlayarak verimliliği artırmaktadır. Ayrıca bir ülkenin yerli ürünlerini dış pazarda sunmasına, daha büyük pazarlara erişim sağlanmasına katkı sunarak ülke ekonomisinin

¹ Öğr. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye. E-mail: selindincer@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3233-493X>.

Önerilen Atıf / Suggested Citation: Dinçer, S. (2025). Ticari Dışa Açıklık, Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Seçilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinden Kanıtlar. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 403-420.

büyümesini hızlandırmaktadır. Bu çerçevede dış ticaret ülkelerin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu artırarak yeni fırsatlara kapı aralamaktadır. Rekabeti artırmak, döviz geliri elde etmek, yabancı yatırımcı çekmek ve inovasyonun teşvik edilmesi noktasında da özellikle gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilmez bir araçtır.

Yerli üretim sürecine yabancı sermayenin dâhil olmasını ifade eden DYY ise gelişmiş ülkelerden gelen yabancı sermaye girişleri, teknoloji ve yatırımlar ile üretim kapasitesini artırmakta, yeni iş alanlarının oluşumuna sebep olmakta, istihdamı artırmakta ve ülke ekonomisinin büyüme ve kalkınmasına hizmet etmektedir. Küreselleşme döneminde DYY, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik büyüme ve kalkınma için önemli teşvikler olarak gelişmiştir. Ülkelerin ekonomik kalkınma ve büyüme hedefleri doğrultusunda ekonomilerin dışa açılması önemli bir strateji oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan ticari açıklık ve DYY birbirini tamamlayan iki değişken olmakla birlikte ülke ekonomilerinin büyümesini hızlandırmada oldukça önemli etkiye sahiptir.

Çalışmada ele alınan ülke grubunu oluşturan MENA ülkeleri ekonomik yapısı itibarıyla heterojen yapıda olan ülkelerden oluşmaktadır. MENA ülkelerinin bazıları (Suudi Arabistan, İran, Irak) petrol üreticisi olup genellikle ham madde ihraç ederken, diğerleri (Fas, Tunus) daha gelişmiş bir sanayi altyapısı ile ön plana çıkmaktadır. Ticari ilişkiler bakımında AB, Çin ve ABD gibi önemli ticari ortakları bulunmakla birlikte genellikle ticari ilişkiler enerji ve hammadde odaklı bir yapıya sahiptir. Diğer taraftan bölgede Suriye, Yemen, Libya gibi ülkelerde yaşanan iç savaş ve politik istikrarsızlıklar ekonomik faaliyetleri, küresel ticaret ve güvenliği tehdit eden unsurları oluşturmaktadır. Ayrıca yaşanan gerilim ve istikrarsızlıklar bölgenin ekonomik büyüme performansını etkilemekte, ticaretin yavaşlamasına sebep olmaktadır. Bu eksende MENA bölgesi ticari yapısı ve ekonomik performansı açısından incelenmesi gereken önemli bir bölgedir. Özellikle, MENA ülkeleri bağlamında DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, ekonomilerin kalkınmasında iki önemli araç olarak görülen ticaret ve DYY'nin seçilmiş MENA ülkelerinde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz ederek uluslararası ticaret ve büyüme literatürüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, 1990-2023 dönemi yıllık verilerini kapsamaktadır. Veri kısıtı sebebiyle analize seçilmiş on MENA ülkesi dâhil edilmiştir. Çalışmada öncelikle ticari açıklık, büyüme ve DYY arasındaki teorik bağlantılar ele alınmıştır. Daha sonra literatür özetine yer verilmiştir. Son olarak ise çalışmanın metodolojisine yer verilerek analiz bulguları değerlendirilmiştir.

1.1. Ticari Dışa Açıklık, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Birçok ülkenin ekonomik kalkınma ve büyüme amacıyla ekonomilerini dışa açık hale getirdikleri güçlü bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Ticari açıklık hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde büyüme için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir (Idris vd., 2016: 282). Ticari açıklık oranı, literatürde yaygın olarak ihracat ve ithalatın nominal değerleri toplamının nominal GSYİH'ye bölünmesi ile bulunmaktadır. Diğer ticaret ölçüsü ise ABD doları cinsinden ithalat ve ihracat toplamının, satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış reel GSYİH'ye oranı ile hesaplanan reel açıklıktır. Reel açıklık kullanılarak, ülkeler arası farklardan kaynaklanan, ticarete konu olmayan malların görelî fiyatlarından doğan çarpıklıklar ortadan kaldırılabilir (Idris vd., 2016: 282).

Ticari serbestleşme, 1990'lı yıllardan itibaren kalkınma politikası tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. 1990'lı yıllarda, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi kurumlar tarafından ortaya konan on ana kalkınma politikası önerisinde ticaret açıklık daha yüksek ekonomik büyüme sağlamak için temel bir unsur olarak görülmüştür (Dao, 2014). Artan açıklığın, verimlilik üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve bunun da yeni yatırımlar sonucunda

istihdamı artırdığı bilinmektedir (Krueger, 1985). Ayrıca ticaretin yerli ve yabancı yatırımcılar arasında iş birliği kurarak bağlantıları güçlendirmek açısından DYY ekseninde önemi de oldukça fazladır. DYY, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferinin önemli bir aracıdır. DYY aynı zamanda yerli yatırımı teşvik ederek ev sahibi ülkelerde beşerî sermaye ve kurumların gelişmesini kolaylaştırır (Makki ve Somwaru, 2004). Bengoa ve Sanchez-Robles (2003) DYY'nin ev sahibi ülkelerde ekonomik büyüme ile olumlu ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, yazarlar ev sahibi ülkenin uzun vadeli sermaye akışlarından faydalanabilmesi için yeterli insan sermayesi, ekonomik istikrar ve serbestleşmiş piyasalara sahip olması gerektiğini de vurgulamaktadır.

DYY, ticari açıklık ve büyüme arasındaki bağlantının gelişmekte olan ülke stratejilerinde DYY'yi teşvik edici politikaların rolü ve DYY'nin ekonomik büyümeyi etkilediği kanalları daha iyi anlama ihtiyacı sebebiyle büyüme ve kalkınma literatürüne hâkim olduğu görülmektedir (Lemi ve Asefa, 2003; Asafu Adjaye, 2005; Sakyi, 2015). Geçmişte yapılan çalışmalar DYY ve ticaretin ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilediğini ortaya koysa da bu etkinin boyutu beşerî sermaye, altyapı, ticari açıklık, sermaye yatırımları ve makroekonomik istikrar düzeyine bağlı olarak ülkeden ülkeye değişebilmektedir (Banday vd., 2021). Bununla birlikte herhangi bir ülkenin ekonomik büyümesi aynı zamanda DYY'nin niteliğine ve yabancı yatırımcının belirli bir sektöre yatırım yapması ve o sektörü hedeflemesi durumunda mümkün olan sektörel büyümeye de bağlıdır (Makki ve Somwaru, 2004; Kumari, 2023).

Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki teorik argüman ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu yönündedir. Bir ekonominin serbestleşmesi ticaretin artmasına ve bunun bir sonucu olarak ekonomik büyümenin iyileşmesine, ayrıca yabancı sermayenin teşvik edilmesine katkı sağlamaktadır. Bu teorik bağlantıyı literatürde yer alan pek çok çalışma desteklemektedir (Krueger, 1998; Edwards, 1998; Greenaway vd., 2002; Sakyi vd., 2015). Benzer şekilde Helpman ve Krugman (1985) ihracatın ölçek ekonomileri, üretimde uzmanlaşma ve teknik bilginin DYY yoluyla yayılarak ekonomik büyümeyi artırdığını öne sürmektedir. Bhagwati'nin (1988) ise büyüme öncülüğü hipotezinde ekonomik büyümenin hem talep hem de arz tarafını artırdığını savunan Neoklasik ticaret teorisini desteklediği görülmektedir (Banday vd., 2021). Bhagwati hipotezi olarak bilinen bu hipotezde DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ithal ikameci stratejiden ziyade ihracatı teşvik eden ticaret stratejisi ile daha başarılı olacağı vurgulanmaktadır (Bhagwati, 1988; Sakyi vd., 2015).

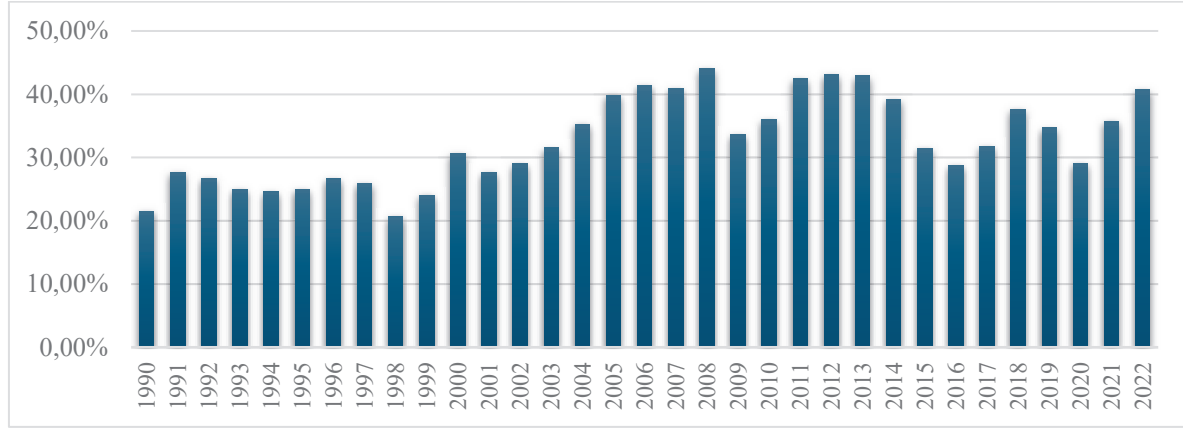
Öte yandan ekonomik büyüme ve DYY arasındaki teorik argüman incelendiğinde DYY'nin sermaye birikimi ve ev sahibi ülkenin üretim fonksiyonuna yeni girdiler ve yabancı teknolojilerin entegrasyonu yoluyla büyümeyi doğrudan etkilediği bilinmektedir (Almfraji ve Almsafir, 2014). Neoklasik büyüme modelinde DYY, yatırım miktarını ve verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi teşvik eder. Endojen büyüme modelinde ise, DYY, gelişmiş dünyadan ev sahibi ülkeye teknoloji yayılımı sağlayarak ekonomik büyümeyi artırır (Li ve Liu, 2005). Endojen büyüme modeline göre, artan DYY girişi, özellikle sermaye sıkıntısı çeken ekonomilerde ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. DYY, fiziksel sermaye yatırımlarının miktarını ve verimliliğini artırarak büyüme sürecini desteklemektedir (Romer, 1986; Lucas, 1988).

Bu teorik girişin yanı sıra MENA bölgesi gerek coğrafi konumu gerek uluslararası ticaret hacmi ve büyüme potansiyeli açısından incelenmesi gereken önemli bir bölgedir. MENA bölgesi, Kuzey Afrika'da Fas'tan başlayıp, Batı Asya'da İran'a ve Afrikada Sudan'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Dünya Bankası'nın MENA bölgesi kapsamında 21 ülke yer almaktadır. Bu bölge, dünya nüfusunun yaklaşık %6'sını oluşturmaktadır. Bölge büyük ölçekte petrol ve doğalgaz rezervleri nedeniyle küresel ekonomik istikrar için önemli bir kaynaktır

(Ismail vd., 2018). MENA bölgesi dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. MENA bölgesinin dış ticaretinin büyük bir kısmı, özellikle petrol ve gaz ihracatına dayanmaktadır. (Investopedia, 2023).

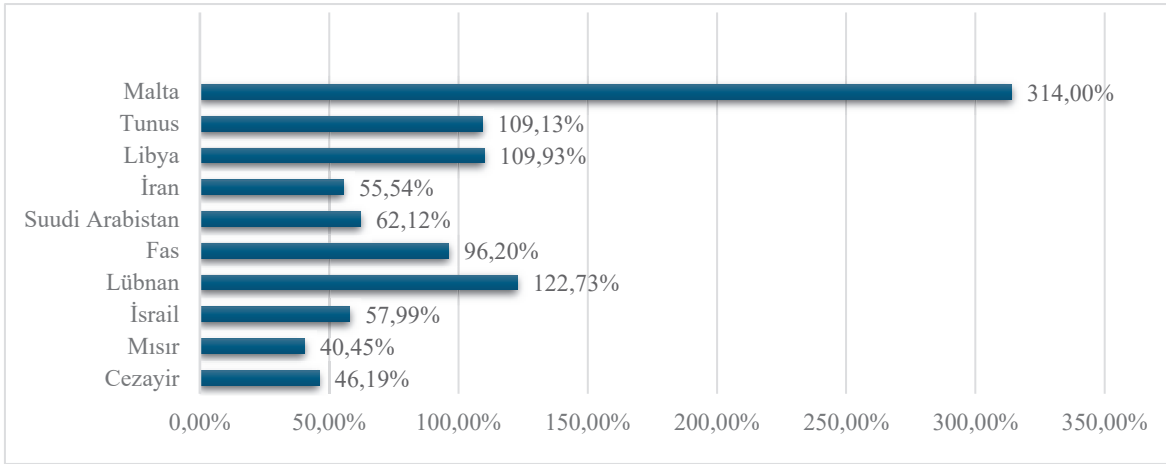
MENA ülkeleri söz konusu olduğunda, bazıları petrol üreticisi olup genellikle ham maddeler ihraç ederken, diğerleri (özellikle Fas ve Tunus) daha güçlü bir sanayi sektörüne sahiptir. MENA ülkelerinin en önemli ticaret ortağı ise AB ülkeleridir. AB ülkeleri, bölgedeki petrol ve gazın ana alıcılarıdır. MENA ülkeleri genellikle gelişmiş ülkelerden, özellikle Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'dan yüksek teknoloji ürünleri, otomobiller, makine ve ekipman ithalatı yapmaktadır (Giovannetti ve Marvasi, 2019; Investopedia, 2023). Grafik 1, 1990-2022 dönemi için MENA bölgesinin mal ticareti oranlarını GSYİH'nin payı olarak göstermektedir (Our World in Data, 2024). Grafik incelendiğinde, bölgenin ticaret oranlarının yıllar içinde değişime uğradığı görülmektedir. Bölgedeki tarihsel eksende yaşanan savaş ve çatışmalar istikrarsızlıklara sebep olarak petrol üretimi ve dağıtımındaki aksaklıklara, bölgedeki dış ticaretin zaman zaman yavaşlamasına neden olmuştur. Bu bağlamda, bu sorunlar MENA bölgesi için belirsiz bir ekonomik görünüm yaratmış ve ticaret potansiyelini etkilemiştir (IMF, 2024).

Grafik 1. MENA Bölgesinde Mal Ticareti Oranları (GSYİH'nin Yüzdesi/1990-2022)

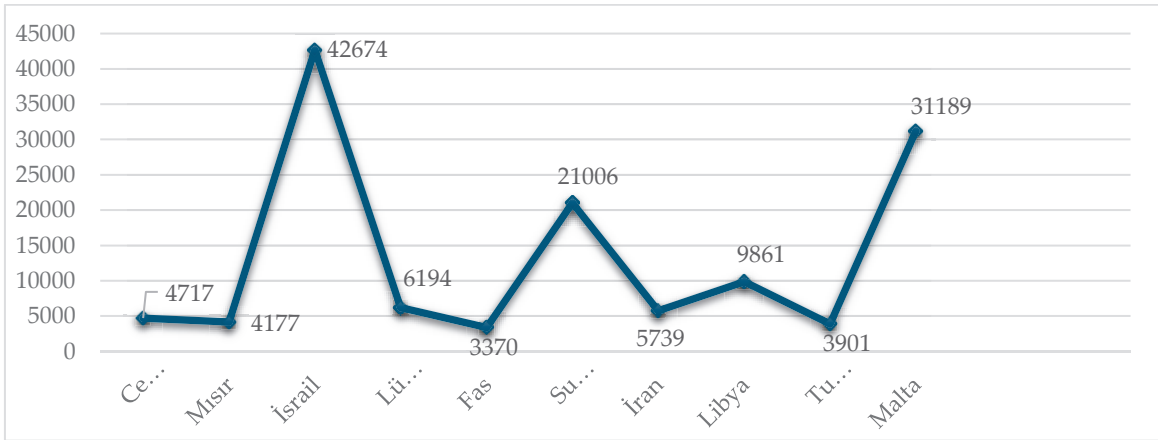
Kaynak: Our World in Data, 2024; World Bank, 2024.

Ticari açıklık oranı, ekonomik kalkınma, büyüme ve rekabet açısından ülke ekonomileri için önemli bir göstergedir. Yüksek ticari açıklık oranına sahip ülkeler, küresel piyasalara entegre olarak, dış ticaretin büyümesine ve küresel rekabette daha etkin olma şansına sahip olurlar (Idris vd., 2016). Bu oran, aynı zamanda bir ülkenin dışa bağımlılığını ve ekonomik istikrarını ölçmede de kullanılmaktadır. Dolayısıyla ticari açıklık oranı, ekonomik büyüme, kalkınma ve dışa açılma stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Grafik 2’de çalışmada ele alınan on MENA ülkesinin 2023 yılı ticari açıklık oranları yer almaktadır. Ticari açıklık oranı en fazla olan ülke Malta’dır. Malta’yı Lübnan ve Libya izlemektedir.

Grafik 2. MENA Ülkelerinin Ticari Açıklık Oranı (2023/ GSYİH'nin Yüzdesi)

Kaynak: World Bank, 2024.

Büyüme ticaretle yakından ilişkili olup, ülkelerin büyüme potansiyelleri ile dış ticaretleri arasında önemli bağlantılar bulunmaktadır. Uluslararası ticaretin canlılık kazanması, ekonomik büyüme performansının hızlanmasında oldukça önemlidir. Uluslararası üretim ağlarına entegre olan ülkeler genellikle daha hızlı büyüme performansı sergilemektedir (Dinçer vd., 2024). Grafik 3'te MENA ülkelerinin 2023 yılı kişi başına ekonomik büyüme oranları yer almaktadır. Kişi başına ekonomik büyümenin en fazla olduğu MENA ülkesi İsrail'dir. İsrail'i Malta ve Suudi Arabistan izlemektedir.

Grafik 3. MENA Ülkelerinin Ekonomik Büyüme Oranları (2023/ Kişi Başına ABD Doları)

Kaynak: World Bank, 2024.

Öte yandan MENA bölgesinde yer alan ülkelere yaşanan iç savaş ve istikrarsızlıklar bölgenin büyüme potansiyelini olumsuz etkilemektedir. Fakat bölgede enerji ve doğal kaynakların ağırlıklı olduğu ticaret yapısı, ekonomik çeşitlendirme çabaları ve küresel ticaret ilişkilerinin güçlenmesi ile zamanla çeşitlenme eğilimindedir (Akın, 2024). Bu eksende özellikle ihraç edilen ürünlerin çeşitlendirilmesi, ülkelerin pazarlarını genişleterek ekonomik büyümeye katkı sağlama noktasında önemlidir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Mevcut literatürde bazı çalışmaların ticari açıklık ile büyüme arasındaki ilişkiye odaklandığı görülmektedir. Ticari açıklığın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere etkinliği, verimliliği ve büyümeyi artırdığına yönelik pek çok ampirik kanıt bulunmaktadır. Örneğin, Gries ve Redlin (2012) 1970-2009 döneminde 158 ülkede ekonomik büyüme ile ticari açıklık bağlantısını

incelemişlerdir. Bulgular, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmada uzun dönemde ticari açıklıktan büyümeye doğru pozitif anlamlı bir nedensellik bulunduğu tespit edilmiştir. Nduka (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 1970-2008 döneminde Nijerya’da ticari açıklığın ekonomik büyümeye yol açıp açmadığı En Küçük Kareler (OLS) tekniği kullanılarak incelenmiştir. Bulgular Nijerya’da ele alınan dönemde ticari açıklıkta gerçekleşen bir birimlik artışın ekonomik büyümeyi %5 artırdığını ortaya koymaktadır.

Hye vd. (2016) tarafından Çin’de 1975-2009 döneminde ticari açıklık ve ekonomik büyüme bağlantısı Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Yaklaşımı ve Yuvarlanma Regresyon yöntemi ile incelenmiştir. Bulgular, ticari açıklığın kısa ve uzun vadede ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Idris vd. (2016) 1977–2011 döneminde gelişmekte olan ülkelerde ve OECD ülkelerinde ticari açıklık ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Genel Momentler Yöntemi (GMM) ile incelemişlerdir. Bulgular ele alınan ülkelerde iki değişken arasında çift yönlü bir nedensel ilişki bulunduğunu ve artan ticari açıklığın daha fazla büyümeye yol açtığını ortaya koymaktadır. Keho (2017) tarafından 1965-2014 döneminde Fildişi Sahili’nde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ampirik olarak incelenmiştir. Bulgular, ticari açıklığın kısa ve uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.

Harrison (1996) gelişmekte olan ülkelerde, Anoruo ve Ahmad (2000) seçilmiş ASEAN ülkelerinde, Chang vd. (2009) 82 ülkede ticari açıklık ve büyüme arasında pozitif ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Musila ve Yiheyis (2015) Kenya örneğinde, Raghutla vd. (2018) Hindistan örneğinde ticari açıklığın büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Raghutla (2020) 1993- 2016 döneminde Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika olmak üzere beş yükselen piyasa ekonomisinde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile araştırmıştır. Bulgular uzun dönemde ticaret açıklık, ekonomik büyüme, finansal gelişme, enflasyon, işgücü ve teknoloji arasında uzun vadeli ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Fetahi Vehapi vd. (2015) 1996-2012 döneminde on Güneydoğu Avrupa ülkesinde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bulgular, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin kişi başına düşen gelir, beşerî sermaye, brüt sabit sermaye oluşumu, DYY gibi diğer açıklayıcı değişkenler tarafından şartlandırıldığını, aksi takdirde bu iki değişken arasında sağlam bir kanıt bulunmadığını göstermektedir.

Guei ve Lee ise (2019) 1990–2016 döneminde 15 Afrika ülkesinde ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ekonometrik bir analiz ile incelemişlerdir. Bulgular, Gana, Gine-Bisau, Mali, Senegal ve Togo hariç tüm ülkelerde değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin bulunduğunu, ticari açıklığın uzun vadede kişi başına büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bazı çalışmalarda ise DYY ile büyüme bağlantısının ele alındığı görülmektedir. DYY, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferinin önemli bir parçası olduğundan büyüme sürecine katkı sağlayan bir bileşendir. Bu eksende literatürde DYY ile büyüme arasında olumlu ilişkili bulunduğu yönelik ampirik kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Li ve Liu (2005) tarafından 1970-1999 döneminde 84 ülke üzerinde yapılan panel veri analizinde, DYY’nin büyümeyi doğrudan etkilediği, ayrıca insan sermayesi ile etkileşimi yoluyla da DYY’nin büyümeyi dolaylı olarak etkilediği tespit edilmiştir.

Bengoa ve Sanchez-Robles (2003) 1970-1999 döneminde 18 Latin Amerika ülkesinde DYY ve büyüme bağlantısını ele aldıkları çalışmada DYY’nin ev sahibi ülkelerde ekonomik büyüme ile

olumlu ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Moudatsou (2003) 1980-1996 döneminde AB ülkelerinde DYY'nin büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir. Balamurali ve Bogahawatte (2004) 1977-2003 döneminde Sri Lanka'da DYY ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Zhang (2021) ise 1984-1998 döneminde Çin'de DYY'nin gelir artışını destekleyerek pozitif ekonomik büyüme etkisi yarattığını tespit etmiştir.

Eşsiz ve Durucan (2023) 1974-2021 döneminde Türkiye'de brüt sabit sermaye oluşumu, DYY ve büyüme ilişkisini panel ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Bulgular, DYY ile büyüme arasında kısa dönemde pozitif ilişki, uzun dönemde ise negatif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Durham (2004) ise 1979-1998 döneminde 80 ülkede DYY, hisse senedi yabancı portföy yatırımı ve ekonomik büyüme ilişkisini ekonometrik bir model ile ele almıştır. Yazar DYY ile ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki tespit edememiştir. Ancak bulgular, DYY'nin etkilerinin ev sahibi ülkelerin emilim kapasitesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürde yer alan pek çok çalışmada DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme olmak üzere üç değişken arasında anlamlı ilişki bulunduğuna yönelik kanıtlara rastlamakta mümkündür. Örneğin, Klasra (2011) Pakistan ve Türkiye'de 1975-2004 döneminde ticari açıklık, DYY ve büyüme ilişkisini panel ARDL yöntemi ile incelemiştir. Sonuçlar kısa vadede Pakistan'da ticari açıklık ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensel ilişki, Türkiye'de ise DYY ile ihracat arasında tek yönlü ilişki olduğunu göstermektedir. Uzun dönem sonuçları ise Türkiye için büyüme odaklı ihracat hipotezini, Pakistan için ise açıklık-büyüme ilişkisinin geçerliliğini desteklemektedir.

Yusoff ve Nuh (2015) 1970-2008 döneminde Tayland'da ticari açıklık, DYY, büyüme ve gayri safi yurtiçi yatırım ilişkisini Eşbütünleşme ve nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Bulgular değişkenler arasında eşbütünleşme bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bulgular ticari açıklık ve büyüme arasında çift yönlü, DYY ve gayri safi yurtiçi yatırımlar ile büyüme arasında ise tek yönlü ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Sakıy vd. (2015) Gana'da 1970-2011 döneminde DYY ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisini Otoregresif Dağıtılmış Gecikme analizi ile incelemişlerdir. Sonuçlar, DYY ve ihracat etkileşiminin büyümeyi teşvik etmede önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nketiah vd. (2019) 1975-2017 döneminde Gana'da DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Sıradan En Küçük Kareler (OLS) yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçları Sakıy vd. (2015) ile benzer şekilde Gana'da ticari açıklık ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Saleem vd. (2020) 1975-2016 döneminde seçilmiş beş Güney Asya ülkesinde ticari açıklık, DYY ve ekonomik büyüme bağlantısını panel ARDL yaklaşımı ile incelemişlerdir. Bulgular Bangladeş hariç tüm ülkelerde ticari açıklık ve DYY'nin büyümeye katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Banday vd. (2021) 1990-2018 döneminde BRICS ülkelerinde DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Eş bütünleşme ve Dumitrescu ve Hurlin Granger nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Sonuçlar, DYY ve ticari açıklığın uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bulgular, DYY'den ekonomik büyümeye, ticari açıklıktan DYY'ye doğru çift yönlü ve ticari açıklıktan DYY'ye doğru tek yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır.

Rakshit (2022) 1979-2017 döneminde Hindistan'da ticari açıklık, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı panel ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Bulgular uzun vadede ticari açıklığın büyüme üzerinde negatif bir etki yarattığını, DYY girişlerinin ise uzun vadede büyümeyi teşvik ettiği, kısa vadede ise büyüme üzerinde etkili olmadığını ortaya koymaktadır.

Maharmah (2023) tarafından 1999-2019 döneminde Ürdün’de ticari açıklık ve DYY’nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ekonometrik analiz ile incelenmiştir. Bulgular ticari açıklık ve DYY’nin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bulgular, ticaret açıklığı derecesi ve yabancı yatırım akışı arttıkça, ekonomik büyüme derecesinin olumlu yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Kumari vd. (2023) Hindistan’da 1985-2018 döneminde DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini Johansen eş bütünleşme ve vektör oto regresyon (VAR) analizi ile incelemişlerdir. Eş bütünleşme analizinden elde edilen bulgular, ele alınan üç değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. VAR Granger nedensellik analizinden elde edilen bulgular ise DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürde ticari açıklık, ekonomik büyüme ve DYY arasındaki bağlantı çeşitli ekonometrik yöntemler ve ülke grupları kullanılarak incelenmiştir. Literatürden çıkan güçlü mesaj ticari açıklık, ekonomik büyüme ve DYY arasında olumlu ilişki olduğu yönündedir. Dışa dönük politikalara bağlı olarak dış ticaretin faydaları ülke ekonomileri açısından oldukça görünürdür. Özellikle, MENA ülkeleri bağlamında DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini seçilmiş MENA ülkeleri özelinde ele alarak mevcut literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu bölümde, çalışmada kullanılan yöntemsel çerçeveye yer verilecektir. Çalışmada seçilmiş on MENA ülkesinde ticari açıklık ve DYY’nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel ARDL yöntemi ile incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle, modelin yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Ardından Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta (Δ) testi ile modelin homojenliği analiz edilmiştir. Daha sonra modelin birim kök içerip içermediği test edilmiştir. Birim kök testinde, birinci veya ikinci nesil birim kök testlerinin hangisinin kullanılacağı, yatay kesit bağımlılığının (YKB) varlığına bağlıdır. YKB mevcutsa, ikinci nesil birim kök testleri tercih edilirken, YKB bulunmadığında birinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Modelde YKB bulunduğundan CIPS birim kök testi kullanılmıştır. Birim kök testi sonucuna göre değişkenler farklı seviyelerde durağan olduğundan sonraki adımda panel ARDL yöntemi ile değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir.

Çalışmada kullanılan model, seçilmiş MENA ülkelerinde ticari açıklık ve DYY’nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel ARDL yöntemi ile incelemektedir. Modelde ekonomik büyüme (LNGDP) bağımlı değişken, ticari dışa açıklık (LNTRA), gayri safi sabit sermaye yatırımı (LNCAP) ve doğrudan yabancı yatırımlar (LNFDI) ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Kullanılan tüm değişkenlere ait veriler Dünya Bankası web sitesinden elde edilmiştir. Tablo 1’de modelde kullanılan değişkenler ve veri kaynağı gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenler ve Veri Kaynağı

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
LNGDP	Ekonomik Büyüme (Kişi Başına)	World Bank
LNTRA	Ticari Dışa Açıklık Oranı (GSYİH'nin yüzdesi)	
LNCAP	Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımı (GSYİH'nin yüzdesi)	
LNFDI	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (ABD doları)	

Modelin kurulmasında Saleem vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan faydalanılmıştır. Kurulan ampirik model Denklem (1)'de gösterilmiştir:

$$LNGDP_{it} = \beta_0 + \beta_{i1}LNTRA_{it} + \beta_{i2}LNCAP_{it} + \beta_{i3}LNFDI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Ampirik analizin ilk aşamasında yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığını test etmek için Breusch-Pagan (1980) CDlm testi, Pesaran (2004) CDlm ve CD testi, Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LMadj olmak üzere çeşitli istatistiksel testler bulunmaktadır. Bu testlere ait formüller Denklem (2), Denklem (3), Denklem (4) ve Denklem (5)'te yer almaktadır:

$$CD_{lm}(BP, 1980) = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij}^2) \rightarrow X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (2)$$

$$CD_{lm}(Pesaran, 2004) = \sqrt{\left(\frac{1}{N(N-1)}\right)} T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \overset{asy}{\sim} N(0,1) \quad (3)$$

$$CD(Pesaran, 2004) = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} T \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2\right) \overset{asy}{\sim} N(0,1) \quad (4)$$

$$LM_{adj}(Pesaran \text{ vd.}, 2008) = \left(\frac{2}{N(N-1)}\right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{p}_{ij}^2 \left(\frac{T-K-\hat{p}_{ij}-\hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \right] \rightarrow N(0,1) \quad (5)$$

Sonraki aşamada Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta testleri, eğim katsayılarının heterojenliğini test etmek için uygulanmıştır. Testin temel hipotezi, H_0 : Eğim katsayılarının homojen olduğu, alternatif hipotezi ise H_1 : Eğim katsayılarının heterojen olduğu şeklindedir. Bu testin hesaplanmasına ait formüller Denklem (6) ve Denklem (7)'de sunulmuştur (Pesaran ve Yagamata, 2008):

$$\tilde{A} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (6)$$

$$\tilde{A}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\text{var}(t,k)} \quad (7)$$

Modelde kullanılan değişkenlerin entegrasyon sırasını belirlemek amacıyla durağanlık testleri yapılması oldukça önemlidir. Çünkü durağan olmayan değişkenlerle yapılan modellerin tahmin edilmesi, mantıksız çıkarımlar ve sonuçlara yol açabilmektedir. Birim kök testleri birim kökün varlığını test eden sıfır hipotezini, birim kökün yokluğu alternatifine karşı test eder. Test edilen değişken, sıfır hipotezi reddedilirse durağan, kabul edilirse durağan olmayan olarak kabul edilir (Sakıy vd., 2015). Birim kök testinde, birinci veya ikinci nesil birim kök testlerinin hangisinin kullanılacağı YKB'nin varlığına bağlıdır. YKB mevcutsa, ikinci nesil birim kök testleri tercih edilirken, YKB bulunmadığında birinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Modelde YKB bulunduğundan CIPS birim kök testi gerçekleştirilmiştir. CIPS birik kök testinin formülü Denklem (8)'de yer almaktadır (Pesaran, 2007):

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (8)$$

Değişkenlerin düzey ve birinci derecede durağanlıklarının belirlenmesi, panel ARDL yaklaşımının kullanılmasına olanak tanımaktadır (Sakıy, 2015). Bu yaklaşımın seçilmesinin nedeni şunlardır: (i) Eşbütünleşme ilişkisinin OLS yöntemleri kullanılarak tahmin edilmesine olanak verir, (ii) Diğer geleneksel yöntemlerin aksine, bu teknik, değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ veya her ikisinin birleşimi olup olmadığına bakılmaksızın uzun dönem ilişkisini test etme yeteneğine sahiptir, (iii) Sonlu ve küçük örneklem çalışmaları için daha verimlidir ve regresyon değişkenlerinin endojen olduğu durumlarda bile uygulanabilir, ve (iv) Hem bağımlı hem de bağımsız değişkenler için sınırsız gecikme sayısına izin verir (Pesaran vd., 2001; Haug, 2002; Sakıy, 2015). Çalışmada kısa ve uzun dönem ilişkilerinin incelenmesi amacıyla panel ARDL

yöntemi kullanılmıştır. Panel ARDL yönteminde, Ortalama Grup (MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) olmak üzere iki tür tahminci bulunmaktadır. Bu tahmincilerden hangisinin tercih edileceği ise Hausman testi sonuçlarına dayanarak belirlenmektedir (Pesaran vd., 1999). Denklem (9)'da ARDL modelinin denklemi yer almaktadır:

$$LNGDP_{it} = \alpha_i + \sum_{j=1}^p \beta_{ij} LN(GDP)_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{ij} LNTRA_{i,t-j} + \sum_{j=0}^k \theta_{ij} LNCAP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^l \gamma_{ij} LNFDI_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Denklem (10)'da ise panel ARDL modelinin hata düzeltme denklemine yer verilmiştir:

$$\Delta(LNGDP)_{it} = \alpha_i + \varphi_i LN(GDP)_{i,t-1} + \delta_i LNTRA_{it} + \theta_i LNCAP_{it} + \gamma_i LNFDI_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{ij}^* \Delta LN(GDP)_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{ij}^* \Delta LNTRA_{i,t-j} + \sum_{j=0}^k \theta_{ij}^* \Delta LNCAP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^l \gamma_{ij}^* \Delta LNFDI_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

3.1. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırmada kamuya açık kaynak olan on MENA ülkesinde ticari açıklık ve DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel ARDL yöntemi kullanılarak modellenmiştir. Dolayısıyla doküman analizi tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

4. BULGULAR

Bu bölümde çalışmanın analiz bulgularına yer verilecektir. Çalışmada kullanılan model 1990-2023 dönemini kapsamaktadır. Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmaktadır. Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, LNGDP'nin ortalaması 8.86, LNTRA'nın ortalaması 4.27, LNCAP'ın ortalaması 3.10 ve LNFDI'nın ortalaması 20.98 olduğu görülmektedir. LNFDI, 24.30 ile maksimum değeri en fazla olan değişkendir. Standart hatanın en yüksek olduğu değişken LNFDI, en düşük olduğu değişken ise LNCAP değişkenidir. Modelde gözlem sayısının ise 340 olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	LNGDP	LNTRA	LNCAP	LNFDI
Ortalama	8.861157	4.276270	3.102302	20.98928
Medyan	8.582705	4.159390	3.144084	21.24042
Maksimum	10.66221	5.808148	3.770153	24.30927
Minimum	7.419605	3.375135	0.203080	10.81978
Standart Hata	0.885416	0.516113	0.331067	1.815771
Çarpıklık	0.347662	1.308377	-2.939337	-1.927488
Basıklık	1.847070	4.559721	22.73313	9.624660
Jarque-Bera	25.68027	131.4685	6006.031	832.2487
Jarque-Bera Olasılık Değeri	0.000003	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	340	340	340	340

Panel veri analizlerinde, farklı birimler arasındaki ilişkileri değerlendirmek için yatay kesit bağımlılık testleri kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı, farklı gözlemler arasında ortak bir etki veya bağımlılığın olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Tablo 3'te yer alan yatay kesit bağımlılığı test bulgularına göre, modelde H_0 hipotezi tüm testlerde %1 anlam düzeyinde ($p=0.00<0.01$) reddedilmektedir. Dolayısıyla modelde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu sebeple analizin devamında ikinci nesil birim kök olan CIPS testi kullanılmıştır.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	LNGDP	LNTRA	LNFDI	LNCAP
CDlm (BP,1980)	883.70 (0.000)***	359.20 (0.000)***	290.09 (0.000)***	336.42 (0.000)***
CDlm (Pesaran, 2004)	88.407 (0.000)***	33.119 (0.000)***	25.835 (0.000)***	30.719 (0.000)***
LMadj (PUY, 2008)	88.255 (0.000)***	32.968 (0.000)***	25.683 (0.000)***	30.567 (0.000)***
CD (Pesaran, 2004)	22.273 (0.000)***	15.210 (0.000)***	14.949 (0.000)***	-1.001 (0.000)***

Not: *** $p<0.01$

Homojenlik testleri panel veri analizlerinde doğru ve güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Tablo 4'te yer alan homojenlik test sonuçları H_0 hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir ($p=0.00<0.01$). Homojenlik testinde H_0 hipotezi reddedilmesi, modelde heterojenlik olduğunu ve her birim için farklı katsayıların kullanılması gerektiğini göstermektedir. Yani model heterojen bir yapıya sahip olup, birimden birime farklılık göstermektedir.

Tablo 4. Homojenlik Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta Tilde	222.166	0.000***
Delta Tilde_{adj}	24.001	0.000***

Not: *** $p<0.01$

Panel veri analizlerinde birim kök testi, her birim için ayrı ayrı durağanlık testi yapmayı sağlar ve serilerin durağan olup olmadığını belirler. Durağan olmayan panel verilerde fark alma gibi işlemlerle seriler durağan hale getirilerek güvenilir ve geçerli modellemeler yapılabilir. Tablo 5'te yer alan değişkenlere ait CIPS birim kök testi sonuçları incelendiğinde, LNFDI değişkeninin düzey değerinde $I(0)$ durağan olduğu görülmektedir. LNGDP, LNTRA ve LNCAP değişkenlerinin ise düzeyde durağan olmadığı, birinci farkları $I(1)$ alındıktan sonra durağan hale geldikleri görülmektedir. Değişkenlerin düzey ve birinci derecede durağanlıklarının belirlenmesi, panel ARDL yaklaşımının kullanılmasına olanak tanımaktadır (Sakya, 2015).

Tablo 5. CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerleri	1. Fark Değerleri
LNGDP	-1.774	-5.167*** $I(1)$
LNTRA	-1.915	-5.798*** $I(1)$
LNCAP	-1.798	-5.743*** $I(1)$
LNFDI	-4.581***	- $I(0)$
Kritik Değerler	%1	%5
	-2.55	-2.33
		%10
		-2.21

Not: *** $p<0.01$, ** $p<0.05$, * $p<0.1$

Değişkenlerin kısa ve uzun vadeli ilişkilerini incelemek için panel veri analizinden faydalanılmaktadır. Panel ARDL yönteminde, MG ve PMG tahminci yöntemlerinden

hangisinin tercih edileceği ise Hausman testi sonuçlarına dayanarak belirlenmektedir (Pesaran vd., 1999). Tablo 6’da Hausman testi sonuçları yer almaktadır. Hausman test sonuçlarına göre, olasılık değeri 0.483’tür. Bu değer %5’ten büyük olduğundan ($P < 0.483$), ARDL modelinde PMG sonuçları dikkate alınmıştır. Panel ARDL/PMG kısa dönem analiz sonuçları incelendiğinde, LNTRA değişkeninin katsayısının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Yani kısa dönemde seçilmiş MENA ülkelerinde ticari açıklıkta meydana gelen artış ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ayrıca kısa dönemde LNFDI değişkeninin katsayısının negatif olduğu görülmektedir. LNCAP değişkeninin büyüme üzerindeki etkisi ise kısa dönemde anlamsızdır.

Tablo 6’da yer alan Panel ARDL/PMG uzun dönem analiz sonuçları incelendiğinde ise LNTRA değişkeninin kısa dönemde olduğu gibi katsayısı pozitifdir. Ticari açıklık, ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticaretinin artmasıyla ekonomik büyümeyi teşvik eder çünkü dışa açılma, kaynakların daha verimli kullanılmasını ve daha geniş pazarlara erişimi sağlar. Bu durum, rekabeti artırarak verimliliği yükseltir ve yeni yatırımların çekilmesine yardımcı olarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Dolayısıyla çalışmada ticari açıklığın ekonomik büyümeyi artırmasına ilişkin elde edilen bulguların teorik beklentilerle de uyumlu olduğu görülmektedir. Kısa dönemin aksine LNFDI değişkeninin katsayısı uzun dönemde pozitifdir. LNCAP değişkeninin katsayısı da uzun dönemde pozitifdir. Uzun dönemde ticari açıklıkta, DYY’de ve gayri safi sabit sermaye yatırımında meydana gelen artış büyümeyi artırmaktadır. DYY ve gayri safi sabit sermaye yatırımlarındaki artış, ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Dolayısıyla bu yatırımlar ülkelerin üretim kapasitesinin artmasına ve teknolojik olarak ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, sermaye birikimi ve verimlilik artışı, uzun vadeli büyüme potansiyelini güçlendirerek istihdamı artırarak ekonomik kalkınmaya da katkı sağlamaktadır. Modelde hata düzeltme mekanizmasının (ECMt-1) anlamlı olması modelin geçerliliğini doğrulamaktadır. Hata düzeltme mekanizmasının katsayısı ise -0.289’dur.

Tablo 6. Panel ARDL/PMG Analiz Sonuçları

Değişkenler	Kısa Dönem		Uzun Dönem	
Bağımlı Değişken: LNGDP	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
LNTRA	0.083	0.058*	0.196	0.000***
LNCAP	-0.005	0.910	0.196	0.000***
LNFDI	-0.006	0.087*	0.039	0.000***
Sabitli	1.874	0.000***	ARDL Modeli (1, 1,1,1)	
ECMt-1	-0.289	0.000***	Ülke Sayısı	10
Hausman Testi (χ^2)	2.45	(0.483)	Gözlem Sayısı	340

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dış ticaret ülkelerin büyüme ve kalkınmasında önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Ticaret hacminin artması ülke ekonomisinde verimliliği artırarak yatırımlar yoluyla ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda ülkelerin büyüme hedeflerine ulaşması ve küresel rekabete entegre olabilmeleri için dış ticaret ve DYY oldukça önemlidir. Bu çalışmada 1990-2023 döneminde seçilmiş on MENA ülkesinde DYY ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel ARDL/ PMG yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmada teorik beklentilerle uyumlu olarak ticari açıklık değişkeninin katsayısı, kısa ve uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca uzun dönemde DYY değişkeni ve gayri safi sabit sermaye yatırımı değişkeninin katsayısı da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani uzun dönemde yalnızca ticari açıklık değil DYY

ve gayri safi sabit sermaye yatırımlarının da ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Diğer ülkelerdeki ampirik literatürle ilişkilendirildiğinde bu sonuçlar, Anoruo ve Ahmad (2000) ASEAN ülkeleri, Saleem vd. (2020) Güney Asya ülkeleri, Maharmah (2023) Ürdün, Sakyi vd. (2015) Gana, Hye vd. (2016) Çin, Nduka (2013) Nijerya örneği üzerinden ticari açıklık, DYY ve büyüme bağlantısını inceleyen çalışmalardan elde edilen bulguları desteklemektedir. Ayrıca bulguların, DYY'nin ekonomik büyümeye katkı sağladığını öne süren Endojen Büyüme Teorisi ve Bhagwati Hipotezi ile de uyumlu olduğu görülmektedir.

Bulgular, seçilmiş MENA ülkelerinde ticari açıklık ve DYY'nin ekonomik büyümeyi artırmada etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Ticari açıklığın artırılması, ekonomik büyümeyi desteklemede önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, ticari açıklık ile büyümenin birbirini tamamlayan unsurlar olduğu dikkate alındığında, hükümetlerin ekonomik reformları, dış ticaret politikalarını ve yatırım teşviklerini kapsamlı bir şekilde ele alması, sürdürülebilir büyüme için önemlidir. Öte yandan DYY ve büyüme arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için, hükümetlerin yatırım ortamını iyileştirmeye yönelik bir dizi politika geliştirmesi gerekmektedir. İlk olarak, bürokratik engellerin azaltılması ve yatırımcı dostu mevzuatın oluşturulması, yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca, yerli firmaların uluslararası rekabete uyum sağlamaları için teknoloji transferini teşvik edici mekanizmalar kurulmalı ve Ar-Ge yatırımlarına yönelik teşvikler artırılmalıdır. Böylece, DYY'nin katkıları ekonomik büyümeyi hızlandırarak, sürdürülebilir bir kalkınma modeli oluşturulabilir. Sonuç olarak dış ticareti ve DYY'yi teşvik edici politikaların uygulanması uzun vadede ülkelerin büyüme hedeflerine ulaşmasında işlevsel rol oynamaktadır. Bu araştırma seçilmiş MENA ülkelerine odaklanmaktadır. Gelecekteki yapılacak araştırmalar, sonuçları iyileştirmek açısından geçiş ekonomileri ve gelişmiş ekonomiler için ampirik analizlere odaklanabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, F. (2024). D-8 ülkelerinde ihracat çeşitliliği, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi ilişkisi: Ampirik bir analiz, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 384-405.
- Almfraji, M. A., & Almsafir, M. K. (2014). Foreign direct investment and economic growth literature review from 1994 to 2012, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 129, 206-213.
- Anoruo, E., & Ahmad, Y. (2000). Openness and economic growth: Evidence from selected ASEAN countries, *The Indian Economic Journal*, 47(3), 110-117.
- Asafu Adjaye, J. (2005). What has been the impact of foreign direct investment in Ghana?, *Institute of Economic Affairs Policy Papers*, 1(9), 1-5.
- Balamurali, N., & Bogahawatte, C. (2004). Foreign direct investment and economic growth in Sri Lanka. *Sri Lankan Journal of Agricultural Economics*, 6, 37-50.
- Banday, U. J., Murugan, S., & Maryam, J. (2021). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in BRICS countries: evidences from panel data, *Transnational Corporations Review*, 13(2), 211-221.
- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America, *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545.
- Bhagwati, J. (1988). *Protectionism, The ohlin lectures*. Cambridge, MA: The MIT Press
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

- Chang, R., Kaltani, L., & Loayza, N. V. (2009). Openness can be good for growth: The role of policy complementarities, *Journal of Development Economics*, 90(1), 33-49.
- Dao, A. T. (2014). Trade openness and economic growth. *Endowed Summer Research Fund in Economics*, 2, 1-29.
- Dinçer, S., Akın, F., & Kazancı, B. A. (2024). Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ampirik bir analiz, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 371-385.
- Durham, J. B. (2004). Absorptive capacity and the effects of foreign direct investment and equity foreign portfolio investment on economic growth, *European Economic Review*, 48(2), 285-306.
- Edwards, S. (1998). Openness, productivity and growth: What do we really know?, *The Economic Journal*, 108(447), 383-398.
- Eşsiz, F. P. & Durucan, A. (2023). Brüt sabit sermaye oluşumunun ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye özelinde ampirik bir analiz, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8, 102-116.
- Fetahi Vehapi, M., Sadiku, L., & Petkovski, M. (2015). Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South East European countries, *Procedia Economics and Finance*, 19, 17-26.
- Giovannetti, G., & Marvasi, E. (2019). Trade networks in the Mena region. In *IEMed Mediterranean Yearbook* (270-279). IEMed.
- Greenaway, D., Morgan, W., & Wright, P. (2002). Trade liberalisation and growth in developing countries, *Journal of Development Economics*, 67(1), 229-244.
- Gries, T. & Redlin, M. (2012) *Trade openness and economic growth: A panel causality analysis*, CIE Working Papers No. 52. Center for International Economics, University of Paderborn, Paderborn.
- Guei, K. M., & Le R., P. (2019). Trade openness and economic growth: Evidence from the Economic Community of Western African States region. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 12(1), 1-9.
- Harrison, A. (1996). Openness and growth: A time-series, cross-country analysis for developing countries, *Journal of Development Economics*, 48(2), 419-447.
- Haug, A. (2002). Temporal aggregation and the power of cointegration tests: A Monte Carlo study, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64, 399-412.
- Helpman, E., & Krugman, P.R. (1985). *Market structure and foreign trade: Increasing returns, imperfect competition, and the international economy*. Cambridge, MA: MIT press
- Hye, Q. M. A., Wizarat, S., & Lau, W. Y. (2016). The impact of trade openness on economic growth in China: An empirical analysis. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 3(3), 27-37.
- Idris, J., Yusop, Z., & Habibullah, M. S. (2016). Trade openness and economic growth: A causality test in panel perspective, *International Journal of Business and Society*, 17(2).
- International Monetary Fund (IMF) (2024). Middle East and North Africa, conflict compounding economic challenges, <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2024/01/31/regional-economic-outlook-update-mena-january-2024> (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

- Investopedia (2023). Middle East and North Africa (MENA): countries and economy, https://www-investopedia-com.translate.goog/terms/m/middle-east-and-north-africa-mena.asp?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=tc (Erişim Tarihi: 15.11.2024).
- Ismail, A., Schøtt, T., Bazargan, A., Salaytah, B., Al Kubaisi, H., Hassen, M., ... & Kew, P. (2018). Background to the MENA Region. In *Entrepreneurship education and research in the Middle East and North Africa (MENA) perspectives on trends, policy and educational environment* (19-31). Cham: Springer International Publishing.
- Keho, Y. (2017). The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire, *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1332820.
- Klasra, M. A. (2011). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in Pakistan and Turkey: An investigation using bounds test. *Quality & Quantity*, 45, 223-231.
- Krueger, A. (1985). The experiences and lessons of Asia's super exporters. In V. Corbo, A. Krueger, & F. Ossa (Eds.), *Exports-oriented development strategies: The success of five Newly industrialising countries*, Boulder, CO: Westview Press.
- Krueger, A. (1998). Why trade liberalization is good for growth, *Economic Journal*, 108, 1513–1522.
- Kumari, R., Shabbir, M. S., Saleem, S., Yahya Khan, G., Abbasi, B. A., & Lopez, L. B. (2023). An empirical analysis among foreign direct investment, trade openness and economic growth: evidence from the Indian economy, *South Asian Journal of Business Studies*, 12(1), 127-149.
- Lemi, A., & Asefa, S. (2003). Foreign direct investment and uncertainty: Empirical evidence from Africa, *The Africa Finance Journal*, 5(1), 36–67.
- Li, X., & Liu, X. (2005). Foreign direct investment and economic growth: an increasingly endogenous relationship, *World Development*, 33(3), 393–407.
- Lucas, R. (1988), On the mechanics of economic development, *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Maharmah, M. H. (2023). Does the foreign direct investment affect economic growth in Jordan in light of Commercial openness, *International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof. Bus. Rev.*, 8(5), 110.
- Makki, S. S., & Somwaru, A. (2004). Impact of foreign direct investment and trade on economic growth: Evidence from developing countries, *American Journal of Agricultural Economics*, 86(3), 795-801.
- Moudatsou, A. (2003). Foreign direct investment and economic growth in the European Union. *Journal of Economic Integration*, 689-707.
- Musila, J. W., & Yiheyis, Z. (2015). The impact of trade openness on growth: The case of Kenya. *Journal of Policy Modeling*, 37(2), 342-354.
- Nduka, E. K. (2013). Openness and economic growth in Nigeria, *Journal of Education and Practice*, 4(1), 68-73.
- Nketiah, E., Cai, X., Adjei, M., & Boamah, B. B. (2019). Foreign direct investment, trade openness and economic growth: Evidence from Ghana. *Open Journal of Business and Management*, 8(1), 39.
- Our World in Data (2024). Trade and globalization, <https://ourworldindata.org/trade-and-globalization> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).

- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panel, *Cambridge Working Papers in Economics*, 0435.
- Pesaran, M.H. (2007). A Simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. & Smith, R.P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels, *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289–326.
- Pesaran, M.H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A Bias-adjusted LM test of error cross-section independence, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Raghutla, C. (2020). The effect of trade openness on economic growth: Some empirical evidence from emerging market economies. *Journal of Public Affairs*, 20(3), e2081.
- Raghutla, C., Sakthivel, P., Sampath, T., & Chittedi, K. R. (2018). Macroeconomic variables and stock prices in emerging economies: A panel analysis, *Theoretical and Applied Economics*, 225, 91–100.
- Rakshit, B. (2022). Dynamics between trade openness, FDI and economic growth: evidence from an emerging economy. *Journal of International Trade Law and Policy*, 21(1), 16-41.
- Romer, P.M. (1986), Increasing returns and long-run growth, *Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.
- Sakyi, D., Commodore, R., & Opoku, E. E. O. (2015). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in Ghana: An empirical investigation, *Journal of African Business*, 16(1-2), 1-15.
- Saleem, H., Shabbir, M. S., & Bilal khan, M. (2020). The short-run and long-run dynamics among FDI, trade openness and economic growth: using a bootstrap ARDL test for co-integration in selected South Asian countries, *South Asian Journal of Business Studies*, 9(2), 279-295
- World Bank (2024). Data, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=S4> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- World Bank (2024). Data, <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- World Bank (2024). Data, <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/NE.GDI.FTOT.ZS> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- World Bank (2024). Data, <https://databank.worldbank.org/trade-openness-long-serie/id/a16d7265> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Yusoff, M. B., & Nuh, R. (2015). Foreign direct investment, trade openness and economic growth: Empirical evidence from Thailand, *Foreign Trade Review*, 50(2), 73-84.
- Zhang, K. H. (2001). How does foreign direct investment affect economic growth in China?, *Economics of Transition*, 9(3), 679-693.

Araştırma Makalesi / Research Article

**Trade Openness, Economic Growth, and Foreign Direct Investments:
Evidence from Selected Middle Eastern and North African Countries**

*Ticari Dışa Açıklık, Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar:
Seçilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinden Kanıtlar*

Selin DİNÇER

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Trade openness reflects the extent to which a country is integrated into international trade through exports and imports. Free trade creates a competitive environment, enabling countries to produce more efficiently, thereby enhancing productivity. Additionally, it facilitates the introduction of domestic products into foreign markets, providing access to larger markets, which accelerates the growth of the national economy. In this context, international trade increases countries' integration into the global economy, opening doors to new opportunities. Foreign Direct Investment (FDI), which refers to the involvement of foreign capital in domestic production processes, increases production capacity, creates new job opportunities, boosts employment, and contributes to the growth and development of the country's economy through foreign capital inflows, technology, and investments from developed countries. Therefore, both trade openness and FDI, discussed in this paper, are complementary variables that play a crucial role in accelerating the economic growth of countries.

Methods

In this study, the effect of trade openness and FDI on economic growth in ten selected MENA countries was examined using the panel ARDL method. First, the horizontal cross-section dependency of the model was tested. Then, the homogeneity of the model was analyzed using the Delta (Δ) test developed by Pesaran and Yamagata (2008). Subsequently, the model was tested to determine whether it contained unit roots. In the unit root test, the choice of whether to use the first or second-generation unit root tests depends on the presence of horizontal cross-section dependency (HCD). If HCD is present, second-generation unit root tests are preferred; if HCD is absent, first-generation unit root tests are used. Since HCD was found in the model, the CIPS unit root test was applied. According to the unit root test result, the variables were found to be stationary at different levels, and in the next step, the short- and long-term relationships between the variables were analyzed using the panel ARDL method.

Results and Discussion

Foreign trade is an important tool in the growth and development of countries. Increasing trade volume increases productivity in the national economy and contributes to economic growth through investments. In this direction, foreign trade and FDI are very important for countries to achieve their growth targets and integrate into global competition. In this study, the impact of FDI and trade openness on economic growth in ten selected MENA countries for the period 1990-2023 is analysed using Panel ARDL/PMG method.

Consistent with the theoretical expectations, the coefficient of trade openness variable is found to be positive and statistically significant in the short and long run. This result shows that trade openness has a positive effect on economic growth. Moreover, the coefficients of FDI and

gross fixed capital investment variables are found to be positive and statistically significant in the long run. In other words, not only trade openness but also FDI and gross fixed capital investment have a positive effect on economic growth in the long run.

In relation to the empirical literature in other countries, these results support the findings obtained from studies examining the trade openness, FDI, and growth linkage through the case of Anoruo and Ahmad (2000) ASEAN countries, Saleem et al. (2020) South Asian countries, Maharmah (2023) Jordan, Sakyi et al. (2015) Ghana, Hye et al. (2016) China, Nduka (2013) Nigeria. Moreover, the findings are consistent with the Endogenous Growth Theory and Bhagwati Hypothesis, which state that FDI stimulates economic growth.

The findings reveal that trade openness and FDI are effective instruments to increase economic growth in selected MENA countries. Increasing trade openness has a significant effect on promoting economic growth. In this context, considering that trade openness and growth are complementary elements, it is of great importance for governments to comprehensively address economic reforms, foreign trade policies, and investment incentives for sustainable growth. On the other hand, to strengthen the relationship between FDI and growth, governments need to develop a series of policies to improve the investment climate. Firstly, reducing bureaucratic obstacles and creating investor-friendly legislation will facilitate the attraction of foreign investors. Moreover, mechanisms to encourage technology transfer should be established and incentives for R&D investments should be increased to help domestic firms adapt to international competition. Thus, contributions of FDI can accelerate economic growth and a sustainable development model can be established. As a result, the implementation of policies that encourage foreign trade and FDI plays a functional role in achieving the growth targets of countries in the long run. This research focuses on selected MENA countries. Future research may focus on empirical analyses for transition economies and developed economies to improve the results.